

СЕКЦІЯ 7

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

РЕСУРСНА МОДЕЛЬ ПРОАКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ І ВЕРИФІКАЦІЯ

RESOURCE MODEL OF PERSONAL PROACTIVITY: THEORETICAL PREREQUISITES AND VERIFICATION

Стаття присвячена проблемі побудови ресурсної моделі проактивності особистості. Представлено низку термінів, що відображають основні прояви проактивності, та здійснено їх рефлексивний аналіз. Константовано, що у будь-якому разі прогнозування майбутніх подій та ініціювання змін становить основне змістовлення проактивності особистості. Вказано, що й дотепер у вітчизняній і зарубіжній психології дослідження проактивності здійснюються за відсутності єдиної теорії, відповідно й єдиної моделі проактивної поведінки та методів її вивчення. Важливим вихідним положенням для розробки моделі проактивності вибрано ресурсний підхід. Мобілізація наявних зовнішніх та внутрішніх ресурсів і можливостей створює підґрунтя для передбачення і подолання особистістю проблем. Виявлено, що як ресурси розглядаються не всі індивідуальні властивості або фактори зовнішнього середовища, а лише ті, які оцінюються особистістю як корисні (придатні) для актуалізації проактивності, спрямованої на зміну ситуації. На основі аналізу теоретичних і прикладних досягнень розроблено ресурсну модель проактивності, що складається із когнітивного, афективно-мотиваційного та вольового компонентів. До складу когнітивного компонента проактивності включено: антиципаційну спроможність, рефлексію та усвідомленість дій, що виявляється в ретроспективно-перспективному характері прогнозування розвитку подій та плануванні власних дій для досягнення бажаних результатів. Афективно-мотиваційний компонент проактивності представлений метанотребами, які спонукають особистість до усвідомленого вибору моделі поведінки у ситуаціях соціальної взаємодії. До складу вольового компонента проактивності увійшли: локус контролю, вольова організація та самоконтроль, що відображують регуляцію відповідних дій особистості, пов'язаних з подоланням труднощів і перешкод. До основних форм прояву проактивної поведінки віднесено: дії, спрямовані на попередження проблем; дії, спрямовані на зміну ситуації або самого себе; дії, спрямовані на стратегічну перспективу; висловлювання думки та конструктивний копінг. Розроблена ресурсна модель проактивності у сукупності істотних ознак розкриває якісну специфіку досліджуваного явища.

Ключові слова: проактивність, особистість, ресурси, модель, компоненти, критерії.

The article is devoted to the problem of building a resource model of personality proactivity. A number of derived terms reflecting the main manifestations of proactivity are presented and their reflexive analysis is carried out. It was established that in any case, forecasting future events and initiating changes constitute the main content of individual proactivity. It is indicated that until now in domestic and foreign psychology research on proactivity is carried out in the absence of a single theory and accordingly a single model of proactive behavior and methods of its study. The resource approach was chosen as an important starting point for the development of the proactivity model. The mobilization of available external and internal resources and opportunities creates the basis for the prediction and overcoming of personal problems. It was found that not all individual properties or factors of the external environment are considered as resources, but only those that are evaluated by the individual as useful (suitable) for the actualization of proactivity aimed at changing the situation. Based on the analysis of theoretical and applied achievements, a resource model of proactivity consisting of cognitive, affective-motivational and volitional components was developed. The cognitive component of proactivity includes: anticipatory ability, reflection and awareness of actions, which is manifested in the retrospective-prospective nature of forecasting the development of events and planning one's own actions to achieve the desired results. The affective-motivational component of proactivity is represented by meta-needs that encourage a person to consciously choose a model of behavior in situations of social interaction. The volitional component of proactivity includes: locus of control, volitional organization, and self-control, which reflect the regulation of appropriate individual actions related to overcoming difficulties and obstacles. The main forms of proactive behavior include: actions aimed at preventing problems; actions aimed at changing the situation or oneself; actions aimed at a strategic perspective; expression of opinion and constructive coping. The developed resource model of proactivity in a set of essential features reveals the qualitative specificity of the phenomenon under study.

Key words: proactivity, personality, resources, model, components, criteria.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.55.27>

Волянюк А.М.

аспірант кафедри психології та педагогіки

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми. Для формування цілісних та адекватних уявлень про будь-яке психічне явище чи процес психологи вдаються до різних способів наукового пізнання. Одним

із таких є побудова моделей (моделювання), що розширює можливості у процесі пізнання досліджуваного явища. Модель, що представлена як уявна або матеріально реалізована

система чи фізичний об'єкт, здатна замінити реальний об'єкт, відображаючи його принципи внутрішньої організації або функціонування, суттєві властивості та особливості [2]. Психологія як наука про суб'єктивну реальність є по суті ієрархічною системою моделей, які рівною мірою відповідають реальним властивостям певного об'єкта, але відрізняються суб'єктивним ставленням розробників до цього об'єкта.

Ґрунтовний аналіз наукових джерел засвідчив, що й дотепер у вітчизняній і зарубіжній психології дослідження проактивності здійснюються за відсутності єдиної теорії, відповідно й єдиної моделі проактивної поведінки та методів її вивчення. З огляду на складність та багатоаспектність феномену проактивності подальший її розгляд сфокусуємо на розробці ідеальної моделі. Виокремлення такої моделі може розглядатися як змістове узагальнення, що дає змогу не лише виокремити ключові компоненти, але й з'ясувати зв'язки між ними. Побудова ідеальної (умоглядної) моделі буде тим успішніша, чим більше під час її конструювання прийнято до уваги основних уявлень про припустимі властивості досліджуваного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню проактивності як стійкої особистісної риси-властивості або як поведінкового конструкту, що визначає вектор зусиль особистості, скерованих на зміну не лише ситуації, але й на самозміну, присвячено чимало ґрунтовних досліджень.

Так, Саїф Уд Дін, Мухаммад Асіф Хан, Хумайра Фарід, Падмалі Родріго здійснили у 2023 р. огляд 730 рецензованих статей з 62 журналів з бази даних Web of Science Core collection за період з 1990 по 2020 рр. у галузі психології, бізнесу та менеджменту. Бібліографічний аналіз 35 200 цитувань дозволив їм виокремити основні прикладні напрями дослідження проблематики проактивності та угрупувати їх у п'ять концептуальних тематичних кластерів: 1) підприємництво та корпоративна соціальна відповідальність; 2) кар'єрний розвиток і продуктивність; 3) створення робочих місць і залучення до роботи; 4) лідерство та інновації; 5) соціалізація та пошук інформації. Як влучно відзначають автори зазначеного масштабного дослідження, цим кластерам приділялася непропорційно велика увага в минулому, і слід очікувати, що вони стануть популярними і в майбутньому для пізнання проблеми проактивності [18].

Аналіз найбільш перспективних досліджень зазначеної проблеми показав, що проактивність розглядається дослідниками як відносно стійка диспозиційна схильність особистості до ініціативних змін у власному середовищі [7] та як стиль поведінки, спрямований на подолання перешкод і труднощів, створення нових мож-

ливостей [16]. Проактивній особистості притаманні потенціал та схильність до ефективного протистояння професійним обмеженням [9]. Таких особистостей називають першовідкривачами, котрі знаходять нові шляхи вирішення проблем [11].

Із детального аналізу наявної літератури витікає, що науковці вирізняють і поглиблено вивчають такі види чи формування проактивності, які в роботі [18] визначено як «сімейство» проактивності:

- проактивна позиція – прийняття особистістю відповідальності за свою поведінку та вирішення проблем [15];

- проактивна мета – «дорожня карта дій», уява проєкту майбутнього, якого можна досягти, активно вирішуючи проблему або актуалізуючи наявні можливості [19];

- проактивне цілепокладання – психологічні та поведінкові механізми, за допомогою яких особистість цілеспрямовано намагається досягти проактивних цілей [8];

- проактивні мотиваційні стани – «можу зробити», «є причина» та «є бажання» мотивують особистість до постановки проактивних цілей та/або прагнення досягти цих цілей [16];

- проактивна стратегія – спосіб взаємодії особистості із зовнішнім світом, що допомагає їй протистояти несприятливим або нестабільним умовам життя, впливати на них і певною мірою їх формувати [13];

- проактивне лідерство – генерування та реалізація самоініційованих та орієнтованих на майбутнє лідерських дій з метою внесення змін у навколишнє середовище [12];

- проактивні зусилля – фізичні, розумові та духовні сили, спрямовані на запобігання несприятливим наслідкам або зменшення їхнього впливу у складних ситуаціях [10];

- проактивні навички – самоініційовані та орієнтовані на майбутнє дії, спрямовані на зміну та покращення ситуації або самого себе [21];

- проактивний потенціал – здатність особистості передбачати та формувати своє майбутнє, здійснюючи цілеспрямовані та стратегічні дії [20];

- проактивні стани – активні, позитивні, афективні стани, що підкріплюють і посилюють прагнення особистості до мети [4];

- проактивний копінг – стратегія управління стресом, яка відображає зусилля, спрямовані на передбачення можливих перешкод для досягнення особистісно значущих цілей [5; 6];

- проактивний захист (полювання) – різноманітні дії, спрямовані на виявлення потенційних загроз до того, як вони здатні заподіяти значної шкоди особистості [17].

Рефлексивний аналіз різних форм прояву проактивності дозволяє дійти висновку, що

у будь-якому разі прогнозування майбутніх подій та ініціювання змін становлять її основне узмістовлення. Загалом, багатомірність і багаторівневість конструктів «сімейства» проактивності уможлиблює розгляд зазначеного феномену не лише як цілеспрямованого процесу зміни та трансформації об'єктивної реальності, як стану, зрізу і продукту цього процесу, але й як стійкої риси-властивості, що забезпечує передбачення і запобігання проблемам, виявлення можливостей для покращення ситуації. Проактивність особистості актуалізується, проявляється і розвивається у спільній діяльності, спілкуванні, у соціальних і передусім у моральних учинках [21].

Метою статті є розробка та обґрунтування ресурсної моделі проактивності особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим вихідним положенням для розробки моделі проактивності є поняття психологічного ресурсу особистості. У найзагальнішому вигляді під ресурсом розуміють певну сукупність потенційних можливостей людини, які можуть бути використані в конкретній ситуації. У психології терміни «мотиваційний ресурс», «особистісний ресурс», «регулятивний ресурс», «інтелектуальний ресурс», «адаптаційний ресурс» використовують для позначення широкого кола психофізіологічних, інтелектуальних, особистісних, інтенціональних властивостей людини. Основна ідея теорії ресурсів полягає в тому, що є ресурси активності, які особистість по-різному може розподіляти між конкуруючими завданнями [1].

Саме наявність внутрішніх та зовнішніх ресурсів уможлиблює актуалізацію проактивності особистості. Іншими словами, ресурси є тими внутрішніми і зовнішніми можливостями і засобами особистості, мобілізація яких дає їй змогу реалізувати стратегії проактивної поведінки для передбачення і подолання проблем. Як ресурси доцільно розглядати не всі індивідуальні властивості або фактори зовнішнього середовища, а лише ті, які оцінюються особистістю як корисні (придатні) для актуалізації проактивності, спрямованої на зміну ситуації.

Система ресурсів є динамічною, такою, що змінюється під впливом набутого життєвого та професійного досвіду. Вона утворена взаємодіючими ресурсами різних рівнів психічної організації – від особистісних властивостей індивідуальності до інтелектуальних і творчих здібностей.

Вищий рівень у системі психологічних ресурсів представлений структурами, що відповідають за процеси концептуалізації, завдяки яким відбувається «відкриття» ресурсної ролі тих чи інших властивостей індивідуальності та управління ними, підвищуючи тим самим продуктивність життя і діяльності. Процес кон-

цептуалізації відіграє ключову роль у системі індивідуальних ресурсів, забезпечуючи аналіз ситуації, виокремлення її критичних ознак, її категоризацію, виявлення причинно-наслідкових зв'язків під час її пояснення, варіативну інтерпретацію того, що відбувається. Завдяки процесу концептуалізації особистість наділяє об'єкти зовнішнього та/або внутрішнього середовища ресурсним значенням, приписуючи їм смисл для досягнення позитивних результатів.

Важливим етапом розробки ресурсної моделі проактивності є виокремлення істотних критеріїв і показників цього феномена. Аналіз непоодиноких розвідок показав, що до ключових ознак (критеріїв) проактивності зараховують: антиципацію, саморефлексію, усвідомленість; спонтанність, ініціативність, вміння вільно висловлювати свою думку та проявляти себе у спілкуванні та діяльності; впевненість у собі, рішучість, самоефективність; контроль емоційних реакцій; постановку особистісно значущих цілей та управління їх досягненням; стратегічне планування; активний вплив на обставини життя; стресостійкість та особистісний імунітет; прийняття відповідальності за свої вчинки; об'єктивну інтерпретацію своєї поведінки та поведінки інших з урахуванням усіх можливих причин та умов; зріле мислення, цілісну картину світу; адекватну самооцінку, саморозвиток та особистісне зростання; продуктивний пошук життєвих сенсів [6–13; 15–17].

У результаті теоретичного аналізу зазначеної проблеми та узагальнення отриманої інформації побудовано ресурсну модель проактивності, яка складається із когнітивного, афективно-мотиваційного та волевого компонентів (рис. 1).

До складу когнітивного компонента проактивності включено: антиципаційну спроможність, рефлексію та усвідомленість дій, що виявляється в ретроспективно-перспективному характері прогнозування розвитку подій та плануванні власних дій для досягнення бажаних результатів, у розумінні відповідальності за наслідки власного вибору. Розглянемо детально істотні критерії компонентів проактивності особистості.

Антиципаційна спроможність (прогнозування, випередження) є однією з універсальних інваріант когнітивного компонента проактивності поряд із рефлексією та осмисленістю дій. Цей конструкт відображає здатність особистості із високою ймовірністю передбачати перебіг подій, прогнозувати розвиток ситуацій і власні реакції на них і реагувати з часово-просторовим випередженням.

При цьому характер імовірнісного прогнозування пов'язаний із діяльністю особистості з її потребами, цілями, можливостями

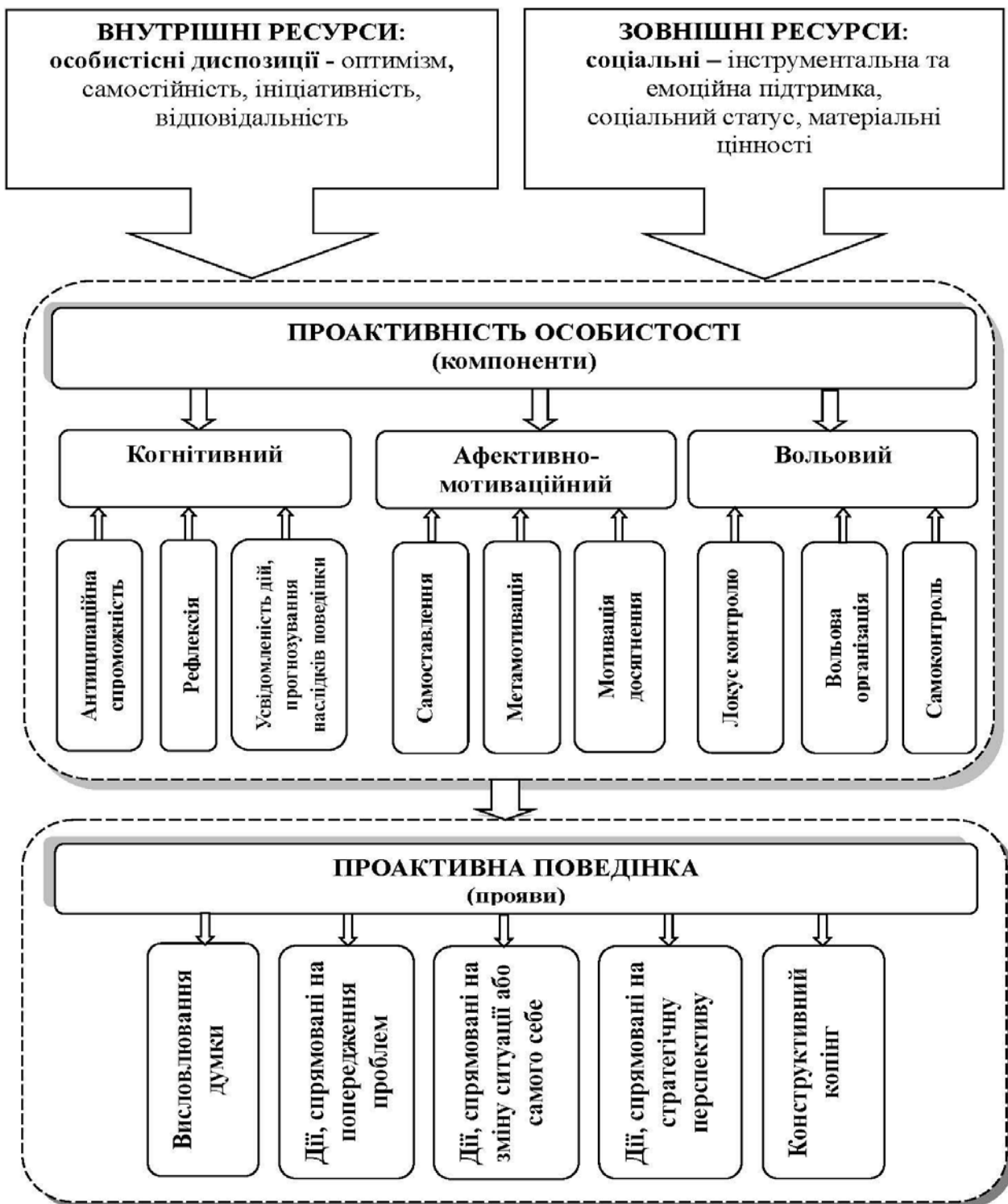

Рис. 1. Ресурсна модель проактивності особистості

впливати на середовище і на своє положення в ньому, на перебіг подій. На рівні мислення за рахунок узагальненого та опосередкованого відображення дійсності, завдячуючи накопиченим знанням закономірностей, антиципація відкриває можливості до необмеженого випередження поточних подій і в часі, і в просторі. Будь-яке узагальнення – це завжди вихід за

межі теперішнього і чим вищий рівень узагальнень, тим більше можливостей для антиципації воно відкриває. Антиципація лежить в основі формування цілі, планування і програмування поведінки (діяльності), вона є складником процесів прийняття рішення, поточного контролю і комунікативних актів. Будь-який акт спілкування людини з іншою людиною (людьми) від

елементарних до складних форм організації сумісної діяльності неминуче включає антиципаційні процеси.

Антиципаційна спроможність у поєднанні зі свідомим і довільним процесом глибинного самопізнання особистістю сутнісних власних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом є невід'ємними ключовими ознаками когнітивного компонента проактивності. Залежно від того, що саме виступає об'єктом рефлексії, виокремлюють: інтелектуальну рефлексію, спрямовану на усвідомлення й осмислення форм та передумов мислення й пізнання; особистісну рефлексію як спрямованість пізнання особистості на свій внутрішній світ, психічні якості та стани; ретроспективну рефлексію, що сфокусована на аналізі ситуації та її характеристик, наявної й відсутньої інформації, труднощів й особистісних ресурсів для їхнього подолання. Рефлексія належить до ключового механізму, що забезпечує розуміння особистістю своїх досягнень, помилок або наслідків своєї поведінки. Отримана в ході рефлексії інформація є тією спонукою, яка забезпечує підтримку або зміну проактивних цілей або модифікацію своїх зусиль для їх досягнення [22].

Тригерами рефлексії можуть виступати наявна проблемна ситуація або нерозв'язане на діяльнісному рівні протиріччя, яке необхідно вирішити для досягнення поставленої мети, або властива особистості пізнавальна активність, цікавість, пошукова поведінка, спрямовані на аналіз самого себе, без необхідності реалізації прямої практичної мети.

Когнітивний компонент проактивності включає поряд з антиципаційною спроможністю та рефлексією таку характеристику, як усвідомленість дій, яка забезпечує розуміння того, що відбувається всередині особистості і навколо неї. По суті, усвідомленість дій ґрунтується на виокремлених домінантах, які є мотиваційним потенціалом поведінки особистості (інтереси, мотиви, цінності).

До складу афективно-мотиваційного компонента проактивності увійшли: самоставлення, метамотивація та мотивація досягнення. Усвідомлення власної значущості, прийняття себе як ініціативної й відповідальної особистості, ставлення до себе як до цінності є визначальним у формуванні уявлень про себе та у прогнозуванні своєї соціальної ефективності. Ставлення особистості до себе виступає мотивом саморегуляції поведінки. Метамотивація представлена тими соціальними або метапотребами, які спонукають особистість до усвідомленого вибору моделі поведінки у ситуаціях соціальної взаємодії. Специфіка вибору особистістю завдань, наполегливість, сумлінність, енергійність, яку вона виявляє під час їх виконання, залежить від мотивації досягнення.

Цей конструкт репрезентує собою систему когнітивних та афективних процесів, що регулюють діяльність у ситуації досягнення. Проактивна особистість мотивується ізсередини і наповнена відчуттям власної сили і здатністю до змін.

До складу вольового компонента проактивності увійшли: локус контролю, вольова організація та самоконтроль, що забезпечують регуляцію відповідних дій особистості, пов'язаних з подоланням труднощів і перешкод. Тип локусу контролю зумовлює оцінку складної ситуації, відображає ставлення до життєвих труднощів. Внутрішній (інтернальний) локус контролю вказує на те, що особистість здатна віднайти причини поведінки у собі й взяти відповідальність і контроль за своє життя на себе. Зовнішній (екстернальний) локус контролю властивий особистості, яка приписує відповідальність за результати власної діяльності зовнішнім силам (інші люди, фатум, обставини тощо).

Успіх подолання труднощів залежить від смислового досвіду особистості та її мотивації, але в нових, неочікуваних для неї ситуаціях істотне значення має її вольова організація. Суб'єктивна важкість завдання та виникнення внутрішніх опорів у вигляді несприятливих емоційних або фізіологічних станів є необхідними умовами виникнення вольової поведінки. Вольова організація як система сталих характеристик вольової активності (вольових властивостей) особистості відображає її готовність долати різного роду перешкоди та труднощі на шляху до мети [3].

Вольовий компонент проактивності включає самоконтроль поряд з локусом контролю та вольовою організацією особистості. Самоконтроль є умовою адекватної, цілеспрямованої, інтегрованої психіки. Він належить до обов'язкових ознак свідомості та самосвідомості і виступає як умова адекватного психічного відображення особистістю свого внутрішнього світу та об'єктивної реальності. У цій якості самоконтроль включений в усі форми психічних явищ (процесів, станів, властивостей). Різноманіття механізмів самоконтролю представлено на різних рівнях функціонування психіки: від окремих пізнавальних процесів до виборів мотивів поведінки. За своєю суттю самоконтроль націлений на своєчасне уникнення помилок і через це він виступає як важливий критерій проактивності. Спрямованість контролю може бути як назовні, так і на себе. У першому випадку об'єктом контролю виступає поведінка і діяльність інших людей. У другому випадку об'єктом контролю виступають власні вчинки та дії. Саме в цьому випадку маємо справу із самоконтролем. Зворотний зв'язок є цінним індивідуальним ресурсом для досягнення проактивних цілей.

До основних форм прояву проактивної поведінки віднесено: дії, спрямовані на попередження проблем; дії, спрямовані на зміну ситуації або самого себе; дії, спрямовані на стратегічну перспективу; висловлювання думки та конструктивний копінг.

Висновки з проведеного дослідження.

Узагальнення результатів теоретичного пошуку дозволяє дійти висновку, що у будь-якому разі прогнозування майбутніх подій та ініціювання змін становлять основне узмістовлення проактивності особистості. Багатомірність і багаторівневість конструктів «сімейства» проактивності уможливорює розгляд зазначеного феномену не лише як цілеспрямованого процесу зміни та трансформації об'єктивної реальності, як стану, зрізу і продукту цього процесу, але й як стійкої риси-властивості, що забезпечує передбачення і запобігання проблемам, виявлення можливостей для покращення ситуації. На основі аналізу теоретичних і прикладних досягнень розроблено ресурсну модель проактивності, що у сукупності істотних ознак розкриває якісну специфіку досліджуваного явища.

Перспективою подальших досліджень є перевірка адекватності моделі та оцінка точності результатів моделювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Клібайс Т.В., Старинська Н.В., Краєва О.А. До проблеми життєстійкості та самоактуалізації як складових ресурсного потенціалу особистості. Журнал «Перспективи та інновації науки». Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». № 5(5) 2021. С. 772–779. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-772-779](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-772-779).
2. Токарева Н.М. Моделювання особистісних конструктів підлітків у вимірах освітнього простору : монографія. Кривий Ріг, 2015. 446 с.
3. Шамлян К. Про суб'єктно-діяльнісний підхід у дослідженні вольової організації особистості. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія, 2017. 1(6–7), 153–157. URL: <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/182>.
4. Ashford S.J., Blatt R., VandeWalle D. Reflections on the looking glass: A review of research on feedback-seeking behavior in organization. *Journal of Management*, 2003. 29 (6). Pp. 773–799.
5. Aspinwall L.G., Taylor S.E. A stitch in time: Self-regulation and proactive coping. *Psychological Bulletin*, 1997. 121. Pp. 417–436.
6. Aspinwall L.G. Future-oriented thinking, proactive coping, and the management of potential threats to health and well-being. / In S. Folkman (Ed.), *The Oxford handbook of stress, health, and coping*. 2011. Pp. 334–365.
7. Bateman T.S., Crant J.M. The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 1993. 14 (2). Pp. 103–118. <https://doi.org/10.1002/job.4030140202>
8. Bindl U.K., Parker S.K., Totterdell P. Fuel of the self-starter: How mood relates to proactive goal regulation. *Journal of Applied Psychology*, 2012. 97(1). Pp. 134–150.
9. Crant J. M., Hu J., & Jiang K. Proactive personality: A twenty-year review. *Proactivity at Work*. 2016. Pp. 211–243. <https://doi.org/10.4324/9781315797113>
10. Frese M., Fay D. Personal Initiative (PI): An Active Performance Concept for Work in the 21st Century. / In B.M. Staw, & R.M. Sutton (Eds.). *Research in Organizational Behavior*. 2001. Vol. 23, pp. 133–187.
11. Fuller Jr J.B., Hester K., & Cox S.S. Proactive personality and job performance: Exploring job autonomy as a moderator. *Journal of Managerial Issues*, 2010. 22 (1). Pp. 35–51. URL: <https://www.jstor.org/stable/25822514>.
12. Chiahuei Wu and Ying Wang. Understanding proactive leadership. In book: *Advances in global leadership* Vol. 6. Chapter: Understanding proactive leadership. Publisher: Emerald., 2011. Pp. 297–312. DOI: 10.1108/S1535-1203(2011)0000006015.
13. Gan Y., Hu Y., Zhang Y. Proactive and preventive coping in adjustment to college. *Psychological Record*. 2010. No. 60 (4). Pp. 556–571.
14. Grant A.M., Ashford S.J. The dynamics of proactivity at work. *Research in Organizational Behavior*, 2008. 28. Pp. 3–34.
15. Morrison E.W., Phelps C.C. Taking Charge at Work: Extrarole Efforts to Initiate Workplace Change. *Academy of Management Journal*, 1999. 42. Pp. 403–419. <http://dx.doi.org/10.2307/257011>.
16. Parker S.K., Bindl U., Strauss K. Making Things Happen: A Model of Proactive Motivation. *Journal of Management*, 2010. 36 (4). Pp. 827–856. DOI: 10.1177/0149206310363732.
17. Rusyda H. Proactive safety behavior of young workers. UWA Business School Management and Organisations, Australia. 2021. 266 p.
18. Saif Ud Din, Muhammad Asif Khan, Humaira Farid, Padmali Rodrigo. Proactive personality: A bibliographic review of research trends and publications. *Personality and Individual Differences*. Vol. 205, 2023. P. 112066. DOI: 10.1016/j.paid.2022.112066.
19. Seibert S., Kraimer M., Grant J. What do proactive people do? A longitudinal model linking proactive personality and career success. *Personnel psychology*. 2001. V. 54. Issue 4. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2001.tb00234.x>.
20. Shabshai Galyna. Conceptual Approaches to the Proactive Potential of An Individual: An Integrative Approach (December 29, 2020). *Actual problems of psychology* : Collection of scientific works of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology. *Psychology of learning. Genetic psychology. Medical psychology*. 2020. Vol. 10. Issue. 34. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4403743>.
21. Strauss K. and Parker S.K. Intervening to enhance proactivity in organizations: Improving the present or changing the future. *Journal of Management*. 2018. 44(3). Pp. 1250–1278.
22. Wang An-Chih, Kim Tae-Yeol, Jiang Yuan. Employee proactive goal regulation and job performance: The role modeling and interacting effects of leader proactive goal regulation. *Human Relations*, 2022. DOI: 10.1177/0018726720984838.